

4-MA'RUZA. HUJJATLARNING TASNIFLANISHI

ISH HUJJATLARI VA ULARNING TURLARI

REJA :

- 1.Hujjatlar matnining o‘ziga xos xususiyatlari.Ishki va tashqi hujjatlar
- 2.Sodda va murakkab hujjatlar
- 3.Xususiy, namunaviy va qolipli hujjatlar
- 4.Xizmat hujjatlari va shaxsiy hujjatlar

Tayanch so‘z va iboralar: Hujjatlar tasnifi, ichki, tashki hujjatlar, sodda, murakkab hujjatlar, xususiy, namunaviy, qolipli hujjatlar, xizmat hujjatlari, shaxsiy hujjatlar, hujjat tili, rekvizitlar..

Boshqaruv jarayonining murakkabligi va serqirraligiga muvofiq, ravishda idoraviy ish yuritish qog‘ozlari, hujjatlar ham xilma-xil va miqdordan juda ko‘p. Hujjatlarning maqsadi, yo‘nalishi, hajmi, shakli va boshqa bir qator sifatlari ham turlichadir. Shunday ekan, hujjatlar tiliga bo‘lgan umumiy talablar bilan bir qatorda har bir turkum hujjatlar tuzish ishiga qo‘yiladigan ko‘pgina lisoniy talablar ham mavjud. Muayyan turdagি hujjat, albatta, o‘ziga xos lisoniy xususiyat va sifatlar bilan belgilanadi. Bu xususiyat va sifatlarni har taraflama va chuqur tasavvur qilmasdan turib, mukammal hujjatchilikni yaratish haqidagi gap ham bo‘lishi mumkin emas. Shuning uchun bu o‘rinda hujjatlar tasnifi masalasi alohida ahamiyat kasb etadi.

Hujjatshunoslikda hujjatlar bir necha jihatlarga ko‘ra tasnif qilinadi. An‘anaga ko‘ra ish yuritishdagi hujjatlar eng avvalo tuzilish o‘rniga ko‘ra tasnif qilinadi. **Bu jihatdan ichki va tashqi hujjatlar farqlanadi.** Ichki hujjatlar ayni muassasaning o‘zida tuziladigan va shu muassasa ichida foydalilanadigan hujjatlardir, muayyan muassasaga boshqa tashkilot yoki ayrim shaxslardan keladiganlari esa tashqi hujjatlardir.

Hujjatlar mazmuniga ko‘ra ikki turli bo‘ladi:

- 1) sodda hujjatlar - muayyan bir masalani uz ichiga oladi;
- 2) murakkab hujjatlar - ikki yoki undan ortiq masalani uz ichiga oladi.

Mazmun bayonining shakli jihatidan xususiy, namunaviy va qolipli (yoki trafaretli) hujjatlar farqlanadi. Matnning o‘ziga xosligi, betakrorligi, hamisha ham bir andozada bo‘lmasligi xususiy hujjatlarning asosiy belgilaridir (masalan, xizmat yozishmalari va shu kabilar). Bunday hujjatlarda ham muayyan doimiy tarkib mavjud bo‘lsa-da, bevosita mazmun bayoni bir qadar erkin bo‘ladi. Namunaviy hujjatlar boshqaruvning muayyan bir xil vaziyatlari bilan bog‘liq bir-biriga o‘xshash va ko‘p takrorlanadigan masalalar yuzasidan tuzilgan matnlarni o‘z ichiga oladi. Qolipli hujjatlar, odatda, oldindan tayyorlangan bosma ish qogozlariga yoziladi, bunday hujjatlarda ikki turli axborot aks etadi, ya’ni o‘zgarmas (oldindan tayyor bosma matnda ifodalangan) va o‘zgaruvchi (hujjatni tuzish paytida mashinkada yoki qo‘lda yoziladigan) axborotlar; Shuning uchun bu tur hujjatlarga nisbatan ko‘pincha “yozmoq” emas, balki “to‘ldirmoq” so‘zi ishlataladi. Shu o‘rinda aytish kerakki, hujjatlarning qolipli turlari doirasini kengaytirish - ish yuritishni takomillashtirishdagi maqbul yo‘llardan birdir. Chunki bu tadbir hujjat matnlarini bir xil qilish va hujjat tayyorlash uchun ketadigan vaqt hamda mehnatni anchagana tejash imkoniyatini beradi. Qolipli hujjatlar sirasiga, masalan, ish haqi yoki yashash joyi haqidagi ma’lumotnomalar, ayrim dalolatnomalar, xizmat safari guvohnomalari va boshqa ko‘plab hujjatlarni kiritish mumkin.

Tegishlilik jihatiga qarab xizmat yoki rasmiy hujjatlar va shaxsiy hujjatlarga ajratiladi. Biron muassasa yoki mansabdor shaxs tomonidan tayyorlanadigan hujjatlar **xizmat hujjatlari** (*buyruq, ko‘rsatma, bayonnomaga kabi*)ga kiradi.

Shaxsiy hujjatlar alohida shaxslar tomonidan yozilib, ularning xizmat faoliyatlaridan tashqaridagi yoki jamoat ishlarini bajarish bilan bog‘liq masalalarga tegishli bo‘ladi (*Shaxsiy ariza, shikoyat, tavsiyanoma* kabi).

Hujjatlarning tayyorlanish xususiyati va darajasi ham benihoya muhim. Bu jihatiga ko‘ra hujjatlar quyidagicha tasniflanadi: qoralama; asl nusxa; nusxa; ikkinchi nusxa (dublikat); ko‘chirma. Aksar hujjatlar dastlab qoralama nusxada tayyorlanadi, bu hujjat muallifi, ya’ni tayyorlovchining qo‘lyozma yoki kompyuterda yozilgan dastlabki nusxasidir. Bu nusxa tuzatilib, qayta ko‘chirilishi mumkin. Aytish joizki, qoralama hujjat huquqiy kuchga ega emas. Asl nusxa har qanday hujjatning asli, birinchi rasmiy nusxasidir. Asl nusxaning aynan qayta ko‘chirilgan shakli nusxa deb yuritiladi, odatda o‘ng tomonidagi yuqori burchagiga "Nusxa" degan belgi qo‘yiladi.

Hujjatchilikda, shuningdek aynan (faksimil) va erkin nusxalar ham farqlanadi. Aynan nusxa asl nusxaning barcha xususiyatlarini - hujjat zaruriy qismlarining joylashishi, mavjud shakliy belgilar (gerb, yumaloq muhr, to‘rburchak muhr, nishon kabi), matndagi bosma, yozma harf shakllari va shu kabilarni aniq va to‘liq aks ettiradi, masalan, fotonusxani shu tur hujjatlar qatoriga kiritish mumkin. Erkin nusxada esa hujjatdagi axborot to‘la ifodalansa-da, bu nusxa tashqi xususiyatlar jihatidan bevosita asliga muvofiq kelmaydi, ya’ni erkin nusxada asl nusxadagi muhr o‘rniga "muhr" deb, imzo o‘rniga "imzo" deb, gerb o‘rniga "gerb" deb yozib quyiladi va h.k. Ba’zan muayyan hujjatga emas, balki uning bir qismiga ehtiyoj tugiladi. Bunday hollarda hujjatdan nusxa emas, balki ko‘chirma olinadi (masalan, bayonnomadan ko‘chirma, buyruqdan ko‘chirma va h.k.). Nusxa va ko‘chirmalar, albatta, notarius, kadrlar bo‘limi va Shu kabilar tomonidan tegishli tartibda tasdiqlangan taqdirdagina, huquqiy kuchga ega bo‘ladi. Asl nusxa yo‘qolgan hollarda hujjatning ikkinchi nusxasi (dublikati) beriladi, ikkinchi nusxa asl nusxa bilan bir xil huquqiy kuchga egadir.

Ma’muriy-boshqaruv faoliyatida xizmat mavqeiga ko‘ra hujjatlar hozirgi kunda, asosan, quyidagicha tasniflanishi mumkin: **tashkiliy hujjatlar; farmoyish hujjatlari; ma’lumot-axborot hujjatlari; xizmat yozishmalar.**

Hujjat tayyorlash va rasmiylashtirishda eng avvalo o‘zbek tilining barcha asosiy qonuniyatları va qoidalarini ma’lum darajada tasavvur etish zarur. Har bir kishi o‘zbek tilining imlosini, tinish belgilari va uslubiy qoidalarini egallagan bo‘lishi kerak. Busiz bugungi taraqqiyotimiz talablariga javob beradigan aniq, lo‘nda va teran mantiqli hujjatchilikni yaratib bo‘lmaydi. Hisob-kitoblarga qaraganda, boshqaruv sohasidagi xizmatchilar o‘z ish vaqtlanining 80 foizgacha qismini hujjatlashtirish ishiga sarflar ekan. Mazko‘r xodimlar o‘zbek tili qonuniyatlaridan yaxshi xabardor bo‘lmasa, ish vaqlarining hammasini - 100 foizini bu ishga sarflaganlarida ham, ijobjiy natijaga erishish qiyin.

O‘zbek hujjatchiligidagi jiddiy o‘rganilishi, amaliy va nazariy tadqiq etilishi lozim bo‘lgan o‘rinlardan biri ayrim hujjatlarning nomlanishi masalasıdir. Bir necha tur hujjatlar rus tilida qanday nomlansa, o‘zbek tilida ham shundayligicha nomlab kelingan. tariximizga, noyob kitoblarimizga murojaat qilinsa, ularning o‘zbekcha muqobil topildi. Yusuf Xos Xojibning "Qutadgu bilig"(XI asr) asarida "yorliq, noma" ma’nosidagi "bildirguluk" so‘zi bor. Bu suz sof turkiy "bilmoq" fe’lidan yasalgan. Shularni hisobga olib, "raport" deyiladigan hujjatni o‘zbek tilida "bildirish" so‘zi bilan nomlash mumkin. "Spravka" ma’nosini "ma’lumotnoma" so‘zi bermalol ifoda etib kelmoqda.

"Akt" shunday hujjatki, unda aniqlangan muayyan hodisa yoki biron-bir faktning to‘griligi tasdiqlanadi va bunga bir necha kishining guvohligi keltiriladi. Shunday ekan, bu hujjatni o‘zbek tilida "dalolatnoma" so‘zi bilan atayverish mumkin, bu so‘z mazkur hujjatning mohiyatini to‘g‘ri va to‘liq aks ettira oladi. Mazkur so‘zdagi "noma" qismi hujjatning yozma shaklda ekanligaga ishora qiladi. "Instruktsiya" so‘zi o‘rnida o‘zbekcha "yo‘riqnomा" so‘zini bermalol ishlatalish mumkinligini keyingi yillardagi amaliyot ko‘rsatib turibdi.

Hujjatlar rasmiy munosabatlarni ifodalovchi va qayd etuvchi rasmiy yozma vositalar sifatida axborotni xolis aks ettirmog'i lozim. Shuning uchun hujjatlar tilida so'z va so'z shakllarini qo'llashda muayyan chegaralanishlar mavjud. Xususan, rasmiy ish uslubida kichraytirish-erkalash qo'shimchalarini olgan so'zlar, ko'tarinki-tantanavor yoki bachkana, dagal so'zlar, shevaga oid so'zlar, tor doiradagi kishilargina tushunadigan so'zlar, o'xshatish, jonlantirish, mubolaga, istiora, tashxis kabi obrazli tafakkur ifodasi uchun xizmat qiluvchi usullar ishlatilmaydi. Ularning ishlatalishi hujjatlar matnidagi ifodaning noxolisligiga olib keladi.

Hujjat matni aniqliq, ixchamlik, lo'ndalik, mazmuniy to'liqlik kabi talablarga ham javob berishi kerak. Bu talablarga javob bera olmaydigan hujjat chinakam hujjat bo'la olmaydi, bunday hujjat ish yuritish jarayoniga xalaqit beradi, uning samaradorligini keskin pasaytiradi.

Hujjatlardagi zaruriy qismlar (rekvizitlar)

Hujjatlarni tayyorlash borasida bugungi kunda shakllangan umumiy qoidalarga ko'ra, boshqaruva hujjatlari zaruriy qismlar (rekvizitlar)ning belgilangan majmuiga va ularning barqarorlashgan joylashish tartibiga ega. Tashkiliy-farmoyish hujjatlari zaruriy qismlarining to'liq ro'yxati quyidagicha:

1. O'zbekiston Respublikasining gerbi.
2. Tashkilot yoki korxonaning ramziy belgisi (emblemasi).
3. Mukofot tasviri.
4. Vazirlilik yoki yuqori idoraning nomi.
5. Muassasa, tashkilot yoki korxonaning nomi.
6. Tarkibiy tarmoqning nomi.
7. Aloqa muassasasining shartli raqami (indeksi), tashkilot yoki korxona manzili, telefon raqami, faks raqami, bankdagi hisob-kitob raqami.
8. Matn sarlavhasi.
9. Sana.
10. Shartli raqam.
11. Keladigan hujjatlarning sanasi va shartli raqamiga havola.
12. Tuzilgan yoki nashr qilingan joyi.
13. Hujjatni oluvchi (adresat).
14. Tasdiqlash ustxati.
15. Munosabat belgisi (rezolyutsiya).
16. Hujjat turining nomi.
17. Nazorat haqidagi qayd.
18. Matn.
19. Ilova mayjudligi haqidagi qayd.
20. Imzo.
21. Kelishuv ustxati.
22. Rozilik belgisi (viza).
23. Muhr.
24. Nusxaning tasdiqlanishi haqidaga qayd.
25. Ijrochining familiyasi va telefon raqami.
26. Hujjatning bajarilgani va uning hujjatlar yig'ma jildiga yo'naltirilganligi haqidagi qayd.
27. Axborot mashinaga ko'chirilganligi haqidagi qayd.
28. Hujjat kelib tushganligi haqidagi qayd.

«Aqliy hujum» metodining asosiy qoidalari:

- Olg'a surilgan fikr va g'oyalar tanqid ostiga olinmaydi va baholanmaydi;
- Taklif qilinayotgan fikr va g'oyalar qanchalik fantastik va antiqa bo'lsa ham, uni baholashdan o'zingizni tiying!
- Tanqid qilmang – hamma bildirilgan fikrlar bir xilda bebahodir.
- Fikr bildirilayotganda bo'lma!
- Maqsad – fikr va g'oyalar sonini ko'paytirish.
- Qanchalik ko'p fikr va g'oyalar bildirilsa, shunchalik yaxshi. Yangi va bebafo fikr va g'oyaning paydo bo'lish ehtimoli paydo bo'ladi.
- Agar fikrlar qaytarilsa asabiylashmang va hayron bo'l mang.
- Xayollar «to'zg'ishiga» ijozat bering.
- Bu muammo faqatgina ma'lum usullar yordamidagina hal bo'lishi mumkin, deb o'ylamang.
- Fikrlar «hujumi»ni o'tkazish vaqtin qo'shilishi shart.

2. Sodda va murakkab hujjatar qanday bo'ladи?

3. Xususiy, namunaviy va qolipli hujjatlar?
4. Xizmat hujjatlari va shaxsiy hujjatlarga nimalar kiradi?
5. Hujjatlar xizmat mavqeiga ko'ra qanday tasniflanadi?
6. Hujjat tilining o'ziga xos xususiyatlari.

“Klaster” metodini o'tkazish bosqichlari

O'qutuvchi: Talabalarni yangi mavzu bilan tanishtiradi.

1. Nimaniki o'ylagan bo'lsangiz, shuni qog'ozga yozing. Fikringizni sifati to'g'risida o'ylab o'tirmay ularni shunchaki yozib boring;
2. Yozuvningizni orfagrafiyasi yoki boshqa jihatlariga e'tibor bermang;
3. Berilgan vaqt nihoyasiga yetmaguncha yozishdan to'xtamang. Agar ma'lum muddat biron bir g'oyani o'ylay olmasangiz u holda qog'ozga biror narsani rasmini chiza boshlang. Bu harakatni yangi g'oya tug'ulgunga qadar davom ettiring;
4. Muayyan tushuncha doirasida imkoniyat qadar ko'proq yangi g'oyalarni yig'indisining sifati va ular o'rta sidagi aloqalarni ko'rsatishni cheklamang.

Talaba: Hamma tushunchalarni qabul qiladi.

1. Nimaniki o'ylagan bo'lsa, shuni qog'ozga yozadi;
 2. Yozuvlarning orfagrafiq grammatik jihatlariga e'tibor bermaydi;
 3. Berilgan vaqt nihoyasiga yetmagunga qadar o'z fikrini davom ettiradi;
 4. Muayyan tushuncha yuzasidan ko'proq ma'lumotlarni yoritishga harakat qiladi;
- Texnologiya nihoyasiga yetgach o'qituvchi boshchiligidagi tahlil qilinadi.

Kutiladigan natija: Talabalar mavzuning mazmuni, mohiyati, vazifalari, turlari bilan tanishadilar.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Imamova T., Tuxvato'llina L. Ish qog'ozlari qanday yozildi? -Toshkent, 1992.
2. Tojiev Yo., Hasanova N., Tojimatov Q., Yo'ldosheva O. O'zbek nutqi madaniyati va uslubiyat asoslari. -Toshkent, 1994.

3. Mahmudov N., Rafiev A., Yo'ldoshev I. Davlat tilida ish yuritish (o'quv qo'llanma) .-Toshkent, 2004.
4. Mahmudov N., Rafiev A., Yo'ldoshev I. Davlat tilida ish yuritish (darslik) .-Toshkent, 2006.

Glossary

sodda hujjatlar	muayyan bir masalani o'z ichiga oladi.
murakkab hujjatlar	ikki yoki undan ortiq masalani o'z ichiga oladi.
xizmat hujjatlari	biron muassasa yoki mansabdor shaxs tomonidan tayyorlanadigan hujjatlar.
Shaxsiy hujjatlar	alohida shaxslar tomonidan yozilib, ularning xizmat faoliyatlaridan tashqaridagi yoki jamoat ishlarini bajarish bilan bog'liq masalalarga tegishli bo'ladi (<i>Shaxsiy ariza, shikoyat, tavsiyanoma kabi</i>)

HUJJAT TILI VA USLUBI

REJA :

- 1.O'zbek tilida uslublar.Rasmiy ish qog'ozlari uslubi
- 2.Hujjatlarning morfologik xususiyatlari
- 3.Ish qog'ozlarining sintaktik xususiyatlari

Tayanch so'z va iboralar: uslub, uslubshunoslik vazifaviy uslubshunoslik yo'naliishlar, tasnidagi omillar, lingvistik ekstralikingistik vazifavaiy uslublar turlari, rasmiy, ommabop, ilmiy, badiiy, so'zlashuv. Rasmiy: davlat-ma'muriy, huquqiy muassasalar, diplomatik munosabatlar, ish yuritish hujjatlari, aniqlik soddalik, qolip, o'ziga xos atamalar

Hujjatlar matnining xolislik, aniqlik, ixchamlik, lo'ndalik, mazmuniy to'liqlikdan iborat zaruriy sifatlari hujjatchilik tilining o'ziga xos uslubi, undagi o'ziga xos so'z qo'llash, morfologik va sintaktik xususiyatlari orqali ta'min etiladi.

O'zbek tili uslublarini vazifaviy jihatdan tasnid qilish ikki omilga – til va tildan tashqarida bo'lgan omillarga tayanadi. Bu uslublarning N.A.Baskakov, A.Sulaymonov, A.Shomaqsudov, G'.Abdurahmonov, B.O'rinoev, S.Muhamedovlar tomonidan tavsiya etilgan variantlari mavjud bo'lib, ularda asosan beshta uslub – so'zlashuv, ommabop, ilmiy, rasmiy va badiiy uslublar e'tirof etiladi.

Ular haqida bilimga ega bo'lish o'quvchilarga ona tilimizning nutq jarayonidagi imkoniyatlarini o'rganishga ko'maklashadi.

Rasmiy uslub hozirgi o'zbek tilining davlat-ma'muriy, huquqiy muassasalarida, rasmiy diplomatik munosabatlarida namoyon bo'ladigan ko'rinishidir. Qonun matnlari, farmonlar, farmoyishlar, buyruqlar, xullas barcha rasmiy ish qog'ozlari ana shu uslubda shakllanadi. Bu uslubning og'zaki va yozma ko'rinishlari, binobarin, ushbu ko'rinishlarning o'z me'yorlari mavjud.

Jumladan, aniqlik. Ushbu uslubda shakllangan matnda noaniqlikka, izohtalab o'rirlarga yo'l qo'yilmasligi lozim. Fikr va mazmun sodda, aniq va tushunarli tilda bayon qilinishi kerak: *O'zbekiston*

Respublikasida davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko'zlab va O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi hamda uning asosida qabul qilingan qonunlar vakolat beradigan idoralar tomonidangina amalga oshiriladi. (O'zR Konstitusiyasi, 7 - modda).

Qolip. Fikr – mulohaza, bayon asosan bir qolipda ifodalanadi. Solishtiramiz: *O'zbek milliy madaniyati rivojiga ulkan hissa qo'shgan marhum adabiyot va san'at namoyandalarini mukofotlash to'g'risida.*

Betakror iste'dodi va o'lmas ijodiy merosi bilan o'zbek milliy madaniyatining rivojiga beqiyos hissa qo'shgan, butun hayotini el-yurt taraqqiyoti, xalqimiz ma'naviyatining yuksalishiga baxsh etgan vatandoshlarimizning xotirasini yod etib, ularni Vatan oldidagi unutilmas xizmatlarini inobatga olib, quyidagi marhum adib va san'atkorlar «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni bilan mukofotlansin. (O'zR Prezidentining 2001 yil 22 avgust Farmoni).

O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligi e'lon qilinganligining o'n yilligi munosabati bilan amnistiya to'g'risida.

O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligi e'lon qilinganligining o'n yilligi munosabati bilan insonparvarlik tamoyiliga amal qilib, O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi 93-moddasining 20-bandiga asosan qaror qilaman (O'zR Prezidentining 2001 yil 22 avgust Farmoni).

Shu tarzda ariza, qaror, bildirishnomma, ma'lumotnama, shartnama, tabriknoma singari turli xarakterdagi rasmiy hujjatlarning har birining o'ziga xos bayon etish qolipi bo'ladi. Ayni paytda, ularning har birining alohida so'z va turg'un birikmalari ham mayjud bo'ladi. Masalan, huquqiy hujjatlar matniga ko'z yogurtirsak ularda boshqa vazifaviy uslublarda deyarli uchramaydigan atamalarga duch kelamiz: *ma'muriy javobgarlik fuqarolik holati, fuqarolik javobgarligi, aybdor, gumondor, jabrlanuvchi, sudlanuvchi, guvoh, jamoat kafilligi, surishtiruv, jabrlanuvchi bilan yarashuv va boshqalar.*

Ish qog'ozlari va hujjatlarning xilma-xilligiga qarab ularga oid atamalarning me'yorlashuvi va chegaralanuvi ham kuzatiladi. Qiyos uchun diplomatik munosabatlar doirasidagi so'z va iboralarga ko'z yugurtiraylik : *ahdlashuvchi oliy tomonlar, elchi, elchixona, muxtor elchi, muxtor vakil, ishonchli vakil, nota, ratifikasiya, shartnama, bayonot, qo'shma bayonot, deklarasiya, tashrif, qarorgoh* kabilar.

Ushbu uslub uchun jargonlar, oddiy so'zlashuvga xos so'zlar, emotsional-ekspressiv bo'yoqqa ega bo'lgan so'zlarning ishlatilishi me'yor sanalmaydi va shu jihatni bilan boshqa uslublardan keskin farq qiladi.

Rasmiy uslubning grammatik me'yori ham alohida xususiyatlarga ega. Masalan, ot so'z turkumiga oid so'zlar ko'p ishlatiladi. Noaniqliklarga yo'l qo'yilmaslik maqsadida ular olmoshlar bilan almashtirilmaydi: *O'zbekiston Respublikasi o'z taraqqiyot yo'lini, o'z nomini aniqlaydi, o'z davlat ramzlarini: gerbi, bayrog'i, madhiyasini ta'sis etadi, o'z davlat tilini belgilaydi. O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining ramzları muqaddasdir* (1991 yil 31 avgustda qabul qilingan «O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi asoslari to'g'risida»gi Qonunning 16 - moddasidan).

Bu uslubda fe'lning harakat nomi shakli faol qo'llaniladi, gapning kesimi ko'pincha hozirgi zamonning majhul nisbatida ifodalanadi, hujjatning xarakteriga qarab shart mayli shakliga tez-tez murojaat etiladi. Masalan, «O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining mutlaq vakolatlari» haqidagi 78-moddasida o'zgartish va qo'shimchalar kiritish, qabul qilish, belgilash, tasdiqlash, tartibga solish, o'zgartirish, joriy qilish, komissiyasini tuzish, saylov kunini tayinlash, saylash, ozod etish, ratifikasiya qilish, ta'sis etish, amalga oshirish singari fe'lli birikmalar ishlatilgan. Ushbu hujjatda amalga oshiriladi, asos bo'ladi, tashkil etadi, belgilanadi, asoslanadi, hisoblanadi, himoya qilinadi,

amalga oshiradi, tan olinadi, ish ko‘radi, ado etadi, kafolatlanadi, taqiqlanadi, tavsiya etiladi singari fe‘llarning faol ishlatilishi ham yuqoridagi fikrning tasdig‘idir. Shu o‘rinda rasmiy uslubda yozilgan matnlar uchun barcha morfologik vositalar va kategoriyalarning qo‘llanilishi bir xil darajada emasligini ta’kidlash ham maqsadga muvofiq. Masalan, sonlar va olmoshlar bu uslubda boshqa so‘z turkumlariga qaraganda ikkinchi darajali omil hisoblanadi.

Rasmiy uslubning sintaktik alomatlari ham matnda darhol ko‘zga tashlanadi. Unda darak gaplar, uning ayniqsa qo‘shma gap shakli ko‘p ishlatiladi. Yoyiq va murakkab so‘z birikmalari mahsuldor hisoblanadi, murakkab tipdagi nomlar keng qo‘llaniladi. Gap tuzilishida o‘zbek tilidagi odatdagi me’yorga amal qilinadi va yuqorida sanalgan jihatlari bilan ilmiy uslubga o‘xshab ketadi.

Ilmiy uslub ilmiy asarlar uslubidir. Til birliklarining fan sohasida, ilmiy bayon jarayonida ishlatilishi mazko‘r uslubning shakllanishiga asos bo‘ladi. Ilmiy tafakko‘r fikrlashning o‘ziga xos usuli ekanligi, obyektiv borliqni idrok etishda faqatgina dalil va faktlarga tayanish, fikriy izchilik kabi ekstralingvistik omillar ham nutqning ushbu turining shakllanishida, binobarin, nutqiy me’yorning o‘ziga xos turining yuzaga kelishida muhim omil sanaladi.

Yuqorida bu kabi xususiyatlarning mushtarakligi bilan rasmiy uslubga yaqinligi aytib o‘tilgan edi.

Ilmiy uslubning janr xususiyatlari ham keng. Monografiya, risola, darsliq o‘quv qo‘llanmasi, o‘quv-metodik qo‘llanma, dastur, ma’ruza matnlari, taqriz va referat singarilar uning ana shu janr ko‘rinishlari hisoblanadi. Garchi ularning har birining bayon usuli va uslubi ma’lum darajada bir-birlaridan farq qilsa-da, til birliklaridan foydalanish me’yoriga ko‘ra umumiyligi tashkil etadi.

Ilmiy uslubga xos xususiyatlar quyidagilardan iborat:

1. Aniqlik. Har qanday ilmiy bayon, xulosa, shubhasiz, aniqlikni talab qiladi. Shuning uchun bu uslubda so‘zlarni aniq, asosan bir ma’noda qo‘llash, sinonimik qatordagi variantlardanmasalaning mohiyatini birmuncha aniq ifoda etadigan variantini tanlash, hyech bo‘lmaganda, neytral variantini qo‘llash taqozo etiladi. Terminlarni qo‘llash bu uslubning asosiy xususiyati sanaladi: *Ximiyaviy tarkibiga ko‘ra gerbidsidlar anorganik va organik gerbidsidlarga bo‘linadi. Anorganik gerbidsidlar: natriy arsenit, ammoniy sulfat, kalsiy sianamid, sulfat kislota va boshqalar. Organik gerbidsidlar: traktor kerosini, mochevina hosilalari, xlорfenoksisirka kislota, xlорfenoksimoy kislota va boshqalar. Hozirgi vaqtida ko‘proq organik birikmali va ba’zan anorganik birikmali gerbisdilr qo‘llaniladi.*

2. Ob’yekтивлик. Ilmiy adabiyotlarda bu uslub doirasida til materiali fikrning haqqoniyligi, obyektivligiga xizmat qilishi lozimligi uqtiriladi. «Mantiq» darsligidan bir misol keltiramiz: «Epimenid «Men yolg‘on gapiraman» deb aytdi. Bu paradoksn mutlaqo hal etib bo‘lmaydi. Aytayliq Epimenid rost gapirdi, bu holda uning haqiqatda yolg‘on gapirgani aniq bo‘ladi. Aytayliq u yolg‘on gapirdi. Bu holda uning haqiqatda ham rost gapirgani ma’lum bo‘ladi»

Ma’lum bo‘ladiki, haqqoniylik, obyektivlik nihoyatda murakkab jarayon bo‘lib, uning reallashuvida faqatgina til birliklariga tayanib ish ko‘rish qiyin. Uni vaziyat, suhbatdoshlarning bir-birlarini bilishi va tushunishi kabi ekstralingvistik omillar ham belgilashi mumkin.

3. Mantiqiy izchillik ilmiy bayon uslubining o‘ziga xos xususiyatini tashkil etadi. Matnda so‘zlar, gaplar, abzaslar o‘zaro mantiqiy bog‘langan bo‘lishi lozim. Shuning uchun ham ilmiy matnlar bu izchillikni yuzaga keltiruvchi *ma’lumki, ma’lum bo‘ladiki, ta’kidlash lozimki, ta’kidlash o‘rinliki, darhaqiqat, binobarin, Shunday ekan, birinchidan, ikkinchidan, ko‘rinadiki, ta’kidlash joizki, xulosa*

qilib aytganda, xulosa qilganimizda, birgina misol, faqat bugina emas singari ko‘plab bog‘lovchi vazifasini bajaradigan so‘z va birikmalar qo‘llaniladi.

4. Qisqalik. Bu xususiyat aynan ilmiy bayonga xos xususiyatdir. Shuning uchun unda tilning tasviriy imqoniyatlaridan deyarli foydalanilmaydi. Gaplar darak mazmunida bo‘lib, asosan sodda yoyiq holda bo‘ladi. Agar fikr qo‘shma gaplar yordamida ifodalansa, bog‘lovchilarning faol ishlatalishi kuzatiladi: *G‘alla ekinlari urug‘lari saqlashga ancha chidamli hisoblanadi. Qishloq xo‘jaligini sifatli urug‘ bilan ta‘minlashda uni saqlash muhim tadbirdir. Ekiladigan g‘alla urug‘lari uchun davlat standarti belgilangan.*

Ilmiy uslub fonetik jihatdan boshqa uslublardan farqlanib turuvchi yorqin belgilarga ega emas. Leksikasida esa farq qiluvchi jihat sohaviy atamalarning ko‘pligi hisoblanadi. Bu uslubda ham, xuddi rasmiy uslubda bo‘lgani kabi, so‘zлarni ko‘chma ma’nolarda qo‘llash, tasviriy vositalardan unumli foydalanish xos xususiyat sanalmaydi. Subyektiv emotsiyonallik obrazliliq og‘zaki nutq elementlari, umuman g‘ayri adabiy unsurlar kam ishlataladi. Mumkin qadar bayon bir xil me’yorda ifoda etiladi. Shu bilan birga, ayrim holatlarda fikr yuritilayotgan manba, mavzu bilan uyg‘un ravishda ba’zan bu uslubda ham obrazli ifodalardan foydalanish istisno emas. Masalan: *Differensial tenglamalarning xususiy hosilalari fizikaga cho‘ri bo‘lib ishga kirdi, keyin u cho‘ridan bekaga aylanib ketdi* (R.Bekjonov).

Muallif individualligining kam sezilarli bo‘lishi ham ilmiy uslubning o‘ziga xos xususiyatlaridan biridir.

Ilmiy uslubning morfologik xususiyatlari to‘g‘risida M.Mukarramovning «Hozirgi o‘zbek adabiy tilining ilmiy stili» monografiyasida quyidagi fikrlar bayon qilingan:

Ilmiy uslubda faqat adabiy tilda me’yor sifatida e’tirof etilgan grammatik ko‘rsatkichlardan foydalaniladi. So‘z turkumlaridan ot faol, ko‘pincha takror qo‘llanadi. Subyektiv baho shakllari xos emas. – *lar* ko‘plikdan boshqa semantik-uslubiy ma’nolarni ifodalama-sa-da, atama hosil qilishda ishtirok etadi. Umumiyligi ustun turadi, I-II shaxs qo‘shimchalari ishlatilmaydi, III shaxs shakli faol. Undov va taqlid so‘zlar ham bu uslubga xos emas. Yuklamalarning esa imkoniyati chegaralangan.

Ilmiy nutq uchun *deyiladi, aytiladi, yoritiladi, bayon qilinadi, aniqlanadi, tekshiriladi, foydalaniladi, ta’riflanadi* singari xoslangan fe’llar mavjud. Fe’lning majhul daraja shakli ham bu uslub uchun xos. Ammo hozirgi-kelasi zamon shaklidan tashqari xarakterli zamon ko‘rsatkichi yo‘q. Kishilik olmoshlari kam qo‘llaniladi. Bu gap faqat *muallif* va *men* ma’nolarida qo‘llaniladigan hamda kamtarlik ma’nosini ifodalaydigan *biz* olmoshiga tegishli emas.

M.Mukarramov ushbu monografiyasida «Adabiy tilning konkret ko‘rinishlari bo‘lgan so‘zlashuv, badiiy, publisistik rasmiy-hujjat va ilmiy nutqlarning real mavjudligini tan olsak u vaqtida har bir nutq turining o‘z modal ma’no ifodalovchi so‘zlarini ham tan olishimizga to‘g‘ri keladi» degan mulohazani aytib, *demak xullas, darhaqiqat, haqiqatan, Shubhasiz, albatta, darvoqye, masalan, jumladan, ayniqsa, xususan, aksincha, afsuski* singari modal so‘zlar va modal ma’no anglatuvchi boshqa birliklarni tahlil qilgan.

Shu tarzda ilmiy uslubning *ammo, lekin* kabi o‘z bog‘lovchilari, *bilan, uchun, kabi, singari, haqida, to‘g‘risida, tufayli, sababli, doir, oid, binoan, tashqari, qaraganda, asosan, muvofiq, qadar* singari ko‘makchilari borligini ham qayd qilish to‘g‘ri bo‘ladi.

Ilmiy uslubda bayon etilayotgan matnning sintaktik qurilishi fikriy tugallikka, mantiqiy izchillikka xizmat qiladi hamda bayonning tabiatidan kelib chiqib, bir tarkibli gaplarning shaxssiz, shaxsi umumlashgan turlari faol. Undov, atov gaplar qo‘llanilmaydi, nutq monologik xarakterda bo‘ladi. Rasmiy

uslubdagiga o‘xshab gap tuzilishining odatdagi tartibi qo‘llaniladi. Qo‘shma gap faol ishlatiladi. Darak gap asosiy mavqyeni egallaydi, so‘roq va buyruq gaplar deyarli qo‘llanilmaydi.

Ommabop uslub o‘zbek tilshunosligida filologiya fanlar nomzodi T.Qurbanov tomonidan monografik yo‘nalishda o‘rganilgan.

Til taraqqiyotida muhim omil sanaladigan publisistika o‘z navbatida tilning imkoniyatlaridan ham keng foydalanadi.

Ommabop uslub imkoniyatlarining kengligini lingvistik va ekstralolingvistik (paralingvistik) – tildan tashqaridagi omillarning mustahkam aloqadorligida kuzatamiz. Publisistik janrda yozilgan asarlarning mohiyatan hozirjavobligi, ularning axborot hamda targ‘ibot-tashviqot xarakterda bo‘lishi va ommani dunyo yoki mamlakatimiz miqyosida sodir bo‘layotgan voqyea-hodisalardan zudlik bilan xabardor qilish natijasida yuzaga keladigan novatorlik unda tabiiy ravishda yangi ijtimoiy-siyosiy terminologiyaning qo‘llanilishi va tilimizda me’yorlashishiga sabab bo‘ladi. Boshqacha aytganda, ommabop uslub tilning yangi so‘z va iboralar hisobiga boyib borishiga ko‘maklashadi.

Ommabop uslub ma’lum ma’noda oraliq uslub sanaladi. Bu uslubda shakllangan matnlar obrazliligi, ta’sirchanligi, tasviriy vositalarning mahsuldor qo‘llanilishi bilan badiiy uslubga yaqinlashsa, dialektizmlar, istorizmlar, argo va jargonlar qo‘llanilmasligi bilan undan uzoqlashadi. Ifodaning aniqligi va publisistik janrlarga xoslangan hamda ijtimoiy-siyosiy terminologiyaning qo‘llanilishi bilan ilmiy uslubga o‘xshaydi. Ayni paytda, ifodadagi qisqalik, lo‘ndalik, ixchamlik, yorqinlik kabi xislatlar ham uni ilmiy uslub bilan yonma-yon qo‘yadi.

Radio va televideniyedagi ayrim chiqishlar shuni ko‘rsatadiki, bu uslubdagi matnda so‘zlashuv uslubi elementlari ham ba’zan aralashib ketishi mumkin.

Ma’lumki, publisistika badiiy, siyosiy, ilmiy jabhalarni qamrab oluvchi yirik soha hisoblanib, ommaviy axborot vositalari sanaladigan radio va televideniyeda, gazeta va jurnallar sahifalarida aks etadigan yangilik, xabar, reportaj, tahlilnama, bosh maqola, maqola, ocherk, felyeton, pamflet, e’lon, reklama singari qator janrlarni qamrab oladi. Ana shu qamrov doirasining kengligi o‘z navbatida til birliklarining har bir janrda alohida tarzda me’yorlashuvini taqozo etadi. Bu o‘rinda esa me’yorlashishning umumiyligi jihatlari xususida so‘z yuritish imkoniyati mavjud.

T.Qurbanovning kuzatishicha, sifatdosh oborotlar, fe’llarning shart mayli shakllarining almashinib ishlatilishi, ritorik so‘roq, ritorik murojaat, undov, bir bosh bo‘lakli gaplarning faolligi bu uslubga xos xususiyatlar sanaladi. Eng muhimi, ijtimoiy-siyosiy atamalar ko‘p qo‘llaniladi. Hatto umumiste’moldagi so‘zlar ham ommabop uslubda yozilgan matnda atamaga aylanishi mumkin: *ovozi, ochiq ovozi, yopiq ovozi, hal qiluvchi ovozi, maslahat ovozi, qarshi ovozi, ovozga qo‘ymoq, ovoz bermoq, Osiyo ovozi* singari. Ijtimoiy-siyosiy atamalar asosan *-chi, -parast, -parvar, -xona, -noma* qo‘sishchalarini yordamida yasaladi. Misollar: *terrorchi, qo‘poruvchi, aqidaparast, millatparvar, devonxona, bojxona, hissador, tadbirkor* kabi.

Shu o‘rinda mazkur uslubda so‘z yasalish imkoniyatining boshqa vazifaviy uslublarga nisbatan mahsuldor ekanligini ta’kidlash o‘rinli bo‘ladi.

Turli metaforik turg‘un birikmalar - *davr talabi, do’stona suhbat, yuqori hosil uchun ko‘rash, yaratuvchilik ishlari, dunyo hamjamiyati, mustaqil mamlakatlar hamdo’stligi, mustaqillikni mustahkamlash* singarilarni faol qo‘llash ham ommabop uslub tabiatiga mosdir.

So‘roq gaplarning mahsuldor ishlatilishi, ularning murojaat va dialog shaklda bo‘lishi, bunda savol beruvchi ham, javobberuvchi ham muallifning o‘zi hisoblanishi (*G‘urur nima o‘zi? Rangi qanaqa? U*

hammada birday bo‘ladimi yoki aksinchami? Menimcha, g‘ururli odam mamlakat miqiyosida amalgamoshirilayotgan har qanday muvaffaqiyatni o‘ziga tegishli deb biladi va undan quvonadi. Xalq so‘zi, 2001 yil 20 sentyabr), uyushiq bo‘lakli gaplarga ko‘proq murojaat qilinishi (Chunki o‘qituvchi zoti mashaqqatli mehnati, hayotiy tajribasi, beqiyos mehri bilan yosh avlodga faqat ilm-fan sirlarini o‘rgatib qolmay, uning yuragida Vatanga muhabbat, ajdodlar ruhiga hurmat, el-yurtga sadoqat kabi yuksak tuyg‘ularni kamol toptirishda ibrat va namuna bo‘ladi. I.Karimov. O‘zbekiston o‘qituvchilariga va murabbiylariga tabrik Xalq so‘zi, 2001 yil 29 sentyabr), undovlarning, kirish bo‘laklar va kirish gaplarning (Vaholanki, ular o‘z mutaxassisligi bo‘yicha qayerga joylashishni bilmay yurishgandi. Albatta, bu bilan muammo bartaraf etildi, deb aytish noto‘g‘ri bo‘lar edi. Ishonch, 2001 yil 22 sentyabr), shaxsi umumlashgan gaplarning keng qo‘llanishi bilan ajralib turadi.

Ommabop uslubning badiiy uslub bilan mushtarak tomonlari, ayniqlas, uning leksikasi va frazeologiyasida seziladi.

Yuqorida ta’kidlab o‘tganimizdek yangilikni yoritishga bo‘lgan intilish ommabop uslubning asosiy xususiyati sanalib, bu xususiyat tilning yangi so‘z va iboralar bilan boyib borishiga sabab bo‘ladi. T.Qurbanov bu uslubda so‘z yasalishning ikki ko‘rinishi – morfologik va kompozitsion usulining mahsuldar ekanligini ta’kidlaydi hamda bunda -chi, -shunos, -parast, -xona, -dosh, -liq -cha birliklarining ahamiyatini alohida ta’kidlaydi.

Badiiy uslub o‘zbek tili vazifaviy uslublari orasida o‘ziga xos mavqega ega bo‘lib, ayni paytda o‘zining alohida me’yorlariga ham ega. Til materialini qamrab olish imkoniyatining kengligi, umumxalq tilida mavjud bo‘lgan barcha lingvistik birliklarning, shu bilan birga, boshqa vazifaviy uslublarga xos bo‘lgan elementlarning ham ishlatalaverishi va ularning muhim bir vazifaga – badiiy-estetik vazifani bajarishga xizmat qilishi badiiy uslubning asosiy xususiyati hisoblanadi. Tabiiyki, bunday imkoniyatlar boshqa vazifaviy uslublarda chegaralangan.

Til vositalarini qo‘llashdagi ana shu keng qamrovililik bo‘lishi bilan birga, bu uslub doirasida ularni qo‘llashning ma’lum me’yorlari ham amal qiladiki, fonetik, Grammatik, leksik, va frazeologik xususiyatlar tarzida ko‘zga tashlanadigan ana shu me’yorlar uni boshqa vazifaviy uslublardan chegaralash imkonini beradi.

Badiiy adabiyot tilidagi fonetik o‘zgarishlar asosan matnda tovushlarning qisqargan va orttirilgan (**So‘rma mendan, kim diloro / Do‘stmi yo janona deb.** E.Vohidov; **Ne balolig‘ kun edikim. Oshino bo‘ldim sango.** Alisher Navoiy; **Shabboda men seni ko‘rmayman, / Qo‘limga tutmayman.** Zulfiya), ona tilimizning tarixiy taraqqiyot va she’riyat qoidalariga mos tarzda «z» ning «y» ga (**So‘yla quyosh nimalar bo‘lgan, / Sen chiqqanda birinchi marta.** H.Olimjon), «q»ning «g»ga (**Quyosh orqasidan –behisob chirog‘ / Nuriga kiradi mamlakat shu chog‘.** Zulfiya) o‘tgan ko‘rinishlarda me’yorlashgan.

Shuningdek badiiy uslubda, xususan poetik nutqda hozirgi adabiy orfografik me’yor talablariga muvofiq kelmaydigan **qaro, yamon, yaro, oshno, talosh** singari so‘zlar ham ishlatalaveradi.

O‘zbek tili so‘z turkumlarining grammatic shakllari turli adabiy, tarixiy hamda dialektal variantlarga ega bo‘lib, ular hozirgi adabiy til me’yori nuqtai nazaridan bir tomonidan qo‘llanish chastotasiga ko‘ra faol yoki aksinchalik bo‘lsa, ikkinchi tomonidan ularda vazifaviy-uslubiy chegaralinish ham sezilib turadi. Bu xususiyatlar so‘z yasovchi hamda ko‘plik, egalik, kelishik, daraja, shaxs-son, zamon, mayl, nisbat kabi ma’nolarni ifoda etuvchi affikslarning nutqdagi ishtirokida, yordamchi so‘zlarning turlicha ko‘rinishlari va variantlarida namoyon bo‘ladi. Ularning ma’lum qismida badiiy uslubga xoslanganlik mavjud.

Masalan, **-lar** kesim tarkibida kelgan paytda hurmat (*Dadam keldilar*), kinoya, piching (*Mulla Eshmat, kelsinlar*) kabi ma'nolar so'zlashuv uslubiga xos bo'lsa, ta'kid, kuchaytirish, mubolag'a singari ma'nolar badiiy uslubda ko'proq ishlataladi (*Shu ko'zlar yulduzday abadiy kulsin, Bahor yo'llaringga to'shasin chechak*. Zulfiya). Bu kabi holatlar ilmiy va rasmiy uslublarda ko'zga tashlanmaydi.

Bundan tashqari bu uslublarda grammatic shakllarning adabiy-me'yoriy variantlari qo'llanilsa, aksincha, badiiy uslubda bu grammatic shakllarning barcha ko'rinishlari – lahja va tarixiy variantlari ham asarning mavzu talabi bilan qo'llanilaveradi.

Uslubiy xoslanish kelishik qo'shimchalari variantlarining tanlanishida ayniqsa seziladi. Masalan, qaratqich kelishigining **-(i)m** (*Axir hayajonlar o'zligim manim*, / *Mayli qalbingga ham ko'chsin hayajon*. K.Bahromova), **-n** (*Qanday ko'r kam qizlar avlodin* / *Xassos didi va shoir dili*. Zulfiya), **-ing** (*Shavqimning Shuharsi boshing uza zar tora fido*, / **Ko'ngluming mahzani gul orazi gulgora fido**. Joniy) tarzida qo'llanishi, qaratqich-qaralmish inversiyasi (*Yargirar ming bir bahor ko'rki kamolingda sening*, / *Oftobning aksi bor o'tlug' jamolingda sening*. J.Jabborov), grammatic ko'rsatkichlarsiz kelishi (*Qarshingda turibdi umrim bir kuni*, / *Mening uvoq she'rim mening dilporam*. J.Kamol); tushum kelishigining **-(i)n** (*Uchirsang-da ko'kka yurak kulin*, / *Achchig'lanmam senga nozli quyosh*. Fitrat) va belgisiz shakli (*Ulug' Hoqon, sendan so'rov Shu erdi*. / *Elga sabr, bardoshdan bo'lak narsa ber*. H. Xudoyberdiyeva); jo'naliш kelishigining **-a** (*Tog'larning yuzi qora. Na ko'kat bor, na lola. Ul taajjub etardi. Kunduzdagi ahvola...* H. Olimjon), **-na** (*Soya tushsa nogahon bu jismi betob ustina*. Navoiy), **-qa** (*Hajri ashkim yetko'rur har dam quyoshqa bir hayot*. Navoiy), **-g'a** (*Yo ilohi, emdi qilg'aysan bu bandangga nazar. Jandami, bir do'sh etib, kirdim yo'lungg'a darbadar*. Mashrab) hamda belgisiz holatda bo'lishi (*Maktab bordik - og'ir bo'lib qoldik daf'atan*. A.Oripov); chiqish kelishigining **-din** tarzida ishlatalishi (*Vatan sevmakdin ortiq Menga olamda shior bo'lmas*. E.Vohidov), o'rın kelishigi qo'llanganda u bilan egalik qo'shimchasi o'rtasida bitta «n» tovushining orttirilishi (*Surxoningda anor guli kahrabodur, Yoboningda bodomlaring talx g'izodur, Qovun-tarvuz qursog'inda selitrodur, Kimlar seni bemor etdi, Tabiatingni xor etdi*. O.Hojiyeva) Shu uslubga xos xususiyatlar sanaladi.

Sifat va son turkumlari doirasida qaraladigan grammatic birliklarning ko'pchiligi barcha vazifaviy uslublarda ishlatalishi bilan xarakterlansa-da, ularda ham uslubiy farqlanishlarni, stilistik ottenkalarni payqash qiyin bo'lmaydi (Bu haqda yana qarang: *Qo'ng'urov R. Sifat stilistikasi // O'zbek tili stilistikasi va nutq madaniyati masalalari*. - Samarqand, 1982, 3-10 betlar; *Shu muallif*. Olmosh stilistikasiga oid ayrim mulohazalar// O'zbek tili stilistikasidan kuzatishlar. -Samarqand, 1981, 4-21-betlar). Masalan, sifatdagi **-lik** qo'shimchasining **-liq**, **-lig'**, **-luq**, **-lug'** kabi shakllari (*Shohigul ermas bu o'tlug' yuzlaring hijronida*. E.Vohidov) ajralib turadi; **charog'on**, **shodon**, **za'faron** kabi so'zlar tarkibidagi **-on**; **chirkin**, **otashin** kabi so'zlardagi **-in** affikslarida badiiy uslubga xos chegaralandanlik seziladi (*So'ng bu iflos zafardan Ular shodon yurdilar. Olamda mard yo'q ekan. Bizlar mardmiz dedilar*. O.Matjon).

Olmoshlarning uslubiy chegaralanishlari badiiy adabiyotda sezilarli o'rın tutadi. Kishilik olmoshlarini olaylik. **Men**, **biz**, **sen**, **siz**, **ular** singari olmoshlarining biri o'rnida ikkinchisi, ya'ni **men** o'rnida **biz** (-*Ma, ich, amir, -dedi va kuldi. -Bilib qo'y, bizday amirul-mo'min qo'lidan yolg'iz sen may ichursen*. O.Yoqubov), **men** o'rnida **sen** (*Bilmaydikim... yo'q to'xta Muhammad Tarag'ay! Nechun sen shahzodadan ranjiysen*. O.Yoqubov), **siz** o'rnida **sen** (*Izn ayla! Ona. Darig' tutma lutfingni, Avval Shuki, senga qalqon bo'la olmag'an Bizni - noshud farzandlarni afu etgaysen*. E.Samandar) qo'llanishi bu uslub uchun me'yor sanaladi.

Fe’lda badiiy uslubga xos belgilar sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin: ***Emoq-ermoq*** (*Kecha ustod chaqirtirgan erkan*. O.Yoqubov), ***kan-kin*** (*Bo‘lganmikin* yer uzra bir ko‘z Ko‘rmak uchun seni osmonda. H.Olimjon), ***-gin/-gil/-g‘il*** (*Qo‘ygil* u kunlarni eslatma menga. A.Oripov; *Lekin hazar qilmag‘il*. O.Yoqubov), ***-sin/-sun*** (*Jonlar sening yuzginangdan aylansun*. Fitrat) kabilar.

Uslub talabi bilan o‘zaro o‘rin almashishlarni mayl va nisbat kategoriyalari misolida ham kuzatamiz. Masalan, shart mayli - aniqlik mayli: *Terimchi chevarlar etaklab qoplab Tog‘day xirmonlarga keltirib to‘ksa, Men behad sevaman* (Zulfiya). Yoki aksincha: *Men hayot ekanman, hayotsan sen ham* (Zulfiya). Buyruq mayli - shart mayli: *Boysunqur mirzo zo‘ravonlik qilsin ! Men mo‘minlarcha bosh egib elchi yuboray!* (O.Yoqubov), buyruq-istak mayli – aniqlik mayli: *Qayga borsin taqdirdan qochib?* (Zulfiya).

Mayl shakllarining bu tarzda qo‘llanilishi ilmiy va rasmiy uslublarda chegaralangan. Ularda fe’llar asosan aniqlik mayli shaklida bo‘ladi.

Badiiy uslubda fe’lning barcha nisbat shakllari ishlataladi. Ammo aniq nisbatdagi fe’llar birmuncha faol. Ilmiy nutqda esa, aksincha, fe’llar asosan majhul nisbatda qo‘llaniladi.

Badiiy asar bayonida zamon shakllarining barchasi ishtirok etadi. Lekin odatda badiiy asarlarda bo‘lib o‘tgan voqyealarning hikoya qilinishi tufayli unda fe’lning o‘tgan zamon shakllari mahsuldor hisoblanadi. Shu bilan birga, tasvirdagi keng ko‘lamlilik muallif tilida hozirgi va kelasi zamon shakllariningishlatilishini ham taqozo qiladi. (*Sadikova M. Stilistika glagola v sovremennom uzbekskom literaturnom yazike: Avtoref. dis.... d-ra filol.nauk. - Tashkent, 1991, s.34*). Kelasi zamon - o‘tgan zamon: *Qish chillasi avjida. Izg‘irinli yellar esadi. Qo‘l oyoqlariga kishan solingan, kiyimlari yirtiq mahbuslar Samarcandning Registon maydonida sovuqdan qaltirab shahar qozisining hukmini tinglaydilar* (P.Qodirov).

She’riy nutqda esa, asosan fe’lning o‘tgan va kelasi zamon shakllaridan foydalanish mahsuldor.

Yordamchi so‘zlar ham tilimizdagи boshqa birliklar singari nutq jarayonida o‘zining uslubiy imqoniyatlarini namoyon qila oladigan to‘laqonli til birliklaridir. Ularning ana shu keng uslubiy imqoniyatlarini biz, eng avvalo, vazifaviy chegaralanishlarda payqaymiz.

Badiiy uslubga xoslari quyidagilar: Ko‘makchilarni olaylik. ***Bilan*** ko‘makchisining ***birla, birlan, ila, -la; uchun*** ko‘makchisining ***-chun; kabi*** ko‘makchisining ***misol, misoli, misli; ora*** ko‘makchisining ***aro***, Shuningdek ***yanglig‘, uzra, ichra*** ko‘makchilari badiiy matn uchun xos.

Lekin va ***agar*** bog‘lovchilarining qisqargan shakli ***lek*** va ***gar, vale, yoinki, holonki*** bog‘lovchilari haqida ham shu gaplarni aytish mumkin: *Yor istig‘nosidan o‘lmasmanu, kuydim va lek – Lobarim oldida nazmim bu qadar behol uchun* (E.Vohidov); ***Gar*** gunoh orttirsang o‘zingga og‘ir, *Vijdon azobida qovrilsang bot-bot* (A.Oripov), *Men xud ul tifli parivashg‘a ko‘ngul berdim, vale.* Xonumonim nogahon buzilmag‘ay boshdin yana (Bobur), ...hammani olib boradimi ***yoinki*** xohlagan borib, xohlamagan qolaberadimi? (O‘zbek tili grammatikasi), ***Holonki*** men sizni xondan ham yuqori qo‘ygan edim (A.Qodiriy) kabilar.

Yuklamalarda uslubiy chegaralanish aniq bilinib turmaydi. ***Faqat*** yuklamasining o‘rni bilan sinonimi bo‘lib keladigan ***yolg‘iz*** so‘zidagina badiiy uslubga xoslik ko‘rinadi: *Nechun hamma darichalar qorong‘i, yolg‘iz uning darichasi yorug‘* (O.Yoqubov)

Sintaksisda til birliklarini mazmunga mos ravishda turli kombinasiyalarda qo‘llash mumkinligi ularning uslubiy imqoniyatları ham naqadar kengligidan dalolat beradi. Ta’kidlash o‘rinlik, prozaik asarlar sintaksi hozirgi o‘zbek adabiy tilining sintaktik me’yorlarini o‘zida aks ettiradi. Buni, ayniqsa gap

bo'laklarining nutqda joylashuvida kuzatamiz. Ammo poetik nutq sintaksisi boshqacha. She'riy nutqning asosiy belgilaridan sanaldigan inversiya tufayli matnda ko'plab sintaktik qurilishlar majmui vujudga keladi.

Ekspressiv-emosionallikni vujudga keltiruvchi vosita sifatida inversiya so'zlashuv va badiiy uslubga tegishlidir.

So'roq gaplarning ritorik turi, undov gaplar, his-hayajon gaplar ham so'zlashuv va badiiy uslubga xos. Bu uslubdagi gap qurilishi ham ma'lum darajada farqlanadi. Masalan, rasmiy va ilmiy uslublarda ko'proq qo'shma gaplar, ularning bog'langan va bog'lovchisiz turlari, so'zlashuv uslubida sodda gaplar, ayniqsa ularning to'liqsiz shakli ishlatilishi xos bo'lsa, ommabop va badiiy asarlarda gapning har ikki turi ham aralash holda kelaverishi mumkin. To'liqsiz gaplar dramatik asarlarda, xususan dialogik nutqda mahsuldor qo'llaniladi. Bir bosh bo'lakli gaplarning shaxsi noaniq turi, atov gaplar, so'z-gaplar, kiritma gaplar badiiy matnda ijodkor individual uslubini yuzaga keltiruvchi qulay grammatik vositalar sanaladi.

Badiiy uslub leksikasi ham alohida belgilarga ega. «...boshqa funksional stillar uchun xos bo'lgan leksika (masalan, ilmiy va rasmiy ish uslubiga xos bo'lgan terminlar)ning badiiy stilda keng qo'llanilmasligi va faqat badiiy stilda qo'llanuvchi maxsus vositalarning mavjudligi badiiy stilga xoslangan leksikani alohida ajratishga asos bo'ladi», deydi E.Begmatov. (*Begmatov E. O'zbek tili leksikologiyasi*, 186-b). *Abru, albat, armug'on, bazmaro, balqimoq, bahoriston, boda, bo'ston, gavharafshon, giryon, gulbahor, guliston, gulro', gulshan, debocha, dilafro'z, dilxona, dolg'a, durafshon, duto, jahonbaxsh, jondosh, jo'shmoq, jo'shqin, kabq kuylamoq, libos, lolagun, lo'livash, maygun, mardonavor, mastona, mahvash, mahpora, moviy, moh, mujda* kabi xoslangan so'zlar lug'atlarda poetizmlar nomi bilan yuritiladi.

Ma'lumki, yozuvchining til ustida ishslash mehnati, eng avvalo, sinonimik birliklar ustida ishslash mahoratidir. Sinonimik qatordan mos, kerakli birlikni tanlab olish ekspressivlikni, subyektiv bahoni aniq ifoda etishning eng to'g'ri yo'li bo'lganligi tufayli u badiiy adabiyotda zarur lingvistik vosita sanaladi. Buning ustiga tilda sinonimik variantlar borligi uchun uslubiy me'yorni belgilash imqoniyati mavjud. A.Hojiyevning «O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati» ana shu sinonimik variantlarni farqlashda amaliy yordam beradi.

Frazeologizmlar mohiyat e'tibori bilan asosan so'zlashuv va badiiy nutq mevasidir. Ulardagi boshqa uslubga xos chegaralanishlar-esa ma'lum muddat keyin yuzaga keladi. Masalan, birgina *o'lmoq* ma'nosini anglatadigan yuzga yaqin frazeologizmlar sinonimik qatorining paydo bo'lishi ularning vazifaviy chegaralanish imqoniyatini tug'diradi. Masalan bu tizimga kiradigan *olamdan o'tmoq, dunyodan o'tmoq, omonatini topshirmoq, qulog'i ostida qolmoq, jon bermoq* shakllari so'zlashuv uslubida ishlatilsa, *vafot etmoq, hayotdan ko'z yummoq, dunyodan ko'z yummoq, hayot bilan vidolashmoq* kabilar ilmiy, ommabop va rasmiy uslublarda uchraydi. *Alloh rahmatiga yo'l tutmoq, shahodat sharobini ichmoq, dorilfanodan dorilbaqoga rixlat qilmoq* singarilar esa badiiy matnga tegishlidir.

Agar badiiy adabiyotda, xususan she'riyatda ishlatilib kelinayotgan eskirgan so'zlarni bu uslubning muhim lisoniy alomatlaridan deb hisoblash mumkin bo'lsa, dialektizmlarning ishlatilishi adabiy til me'yoriga muvofiq kelmaydi.

Kichik bir xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, badiiy uslubda adabiy til boyliklaridan foydalanibgina qolinmasdan, undagi ko'plab birliklarning tilda me'yorlashuviga, adabiy tilning boyib, rivojlanib borishiga doimiy ravishda ta'sir o'tkazib turadi.

So‘zlashuv uslubi kishilarning kundalik rasmiy-norasmiy, erkin muomalalari doirasida til birliklarining o‘ziga xos tarzda amal qilishidir. Uni ma’lum ma’noda tildagi boshqa uslublarga qaramaqarshi qo‘yish mumkin.

Bu uslubning o‘ziga xos xususiyati nutq jarayonida til va tildan tashqari omillarning uyg‘un bo‘lishida ko‘rinadi. Ayni paytda bu holat so‘zlaShuv uslubidagi me’yoriy holatlarni belgilashni qiyinlashtiradi. Chunki tildan foydalanuvchining shaxsi, buning ustiga, nutqiy vaziyat yagona bir me’yorni tayin etishga imqon bermaydi.

Shunday bo‘lsa-da, so‘zlashuv uslubining o‘ziga xos me’yorlari haqida mulohaza yuritish uchun ham tilimizda dalillar yetarli. Ammo nima bo‘lganda ham bu me’yorlarni so‘zlashuv uslubi uchun muhim bo‘lgan til va tildan tashqari omillarning uyg‘unligidan axtarish bizni asl maqsadga yaqinlashtiradi.

Xo‘sh, so‘zlashuv uslubi qanday o‘ziga xosliklarga ega? Birinchidan, nutq elliptik xarakterda bo‘ladi. Lekin bunday holatda ham tinglovchiga fikr tushunarli bo‘ladi. Chunki u oldin aytilgan fikrning mantiqiy davomi bo‘ladi. Masalan, *qorami? ko‘kmi?* shaklida beriladigan savolni ikki xil vazifada olib ko‘raylik. Agar biz uni uy bekasi tilidan eshitsak *qora choy damlaymi* yoki *ko‘k choy damlaymi?* degan ma’noda tushunishimiz mumkin. Xuddi shu savolni do‘kon sotuvchisi tilidan eshitsak *qora choy olsizmi* yoki *ko‘k choy sotib olmoqchimisiz?* ma’nosida tushunishimiz ham mumkin.

Ikkinchidan, so‘zlashuv nutqida til birliklari o‘zining ekspressivlik imkoniyatlarini keng namoyish qiladi. Masalan, *ulguramizmi?* degan savolga *yo‘q, ulgurmaymiz* deyishdan ko‘ra vaziyatdan kelib chiqib, *ulgurib bo‘pmiz, ulgurish qayoqda, ulgurib ham bo‘ldik* singari javoblar birmuncha tabiiy va ekspressivroq bo‘lib chiqadi.

Uchinchidan, bu uslubda ohang - intonsiyaning ahamiyati nihoyatda kattadir. Ohang og‘zaki nutqning reallashuvida til birliklaridan keyingi muhim, hal qiluvchi vosita bo‘lib, uning nutq tempi, pauza, ton, melodiya, tovush tembri, so‘z va gap urg‘usi kabi ko‘rinishlari ma’noni farqlashda, ottenkalarni ajratib ko‘rsatishda, hayajonni kuchaytirishda xizmat qiladi.

So‘zlashuv uslubi ham boshqa vazifaviy uslublar kabi fonetik, leksik, grammatik o‘ziga xosliklarga ega.

Nutqda tovushlarning uyg‘unlashuvi (*ketti, ottan, yigichcha*), bir tovush o‘rnida ikkinchisining talaffuz qilinishi (*traktir, zaril, bironata*), tovushlarning o‘rin almashishi (*turpoq, aynalmoq*), tovushlarning orttirilishi (*o‘ramol, fikir, banka*), tushirib qoldirilishi (*gazet, burni, egni*) kabi fonetik hodisalar avvalo so‘zlashuv uslubida namoyon bo‘ladi.

So‘zlashuv uslubi leksikasida ikki qatlam alohida ajralib turadi. Birinchi qatlam – bu kundalik turmush muomalasida faol qo‘llaniladigan ijtimoiy hayot va uy-ro‘zg‘or yumushlari bilan bog‘liq so‘zlar. Bundan tashqari bu uslubda «...siyosat, san’at, madaniyat, sport va so‘zlovchining kasb-hunarga mansub xilma-xil narsa va hodisalarini ifodalovchi umumadabiy leksika ko‘plab ishlataladi».

Ikkinci qatlam - og‘zaki nutqdagi ekspressiv bo‘yoqqa ega bo‘lgan so‘zlar. Ular neytral qiyamatdagi so‘zlar bilan sinonimik munosabatga kirisha oladi: *kichkina (bolagina), yiqildi (quladi), buzoq (ish bilmas, galvars), og‘zi ochiq (yig‘loqi)* kabi.

Bu uslubning *burnini ko‘tarmoq, ko‘zini shira bosmoq, qo‘li kaltalik qilmoq* singari o‘z frazeologizmlari mavjud. Kishi nomlari *Abdi, Beq Zuli, Dili* singari qisqartirib ishlatish mumkin. So‘zlarning metonimik ko‘lami juda keng tarqagan. Masalan: *auditoriya kului, kengash bo‘ldi, dasturxonga o‘tirdi, samovarga chiqdi* kabi.

So‘zlashuv uslubida nutqiy vaziyatning ahamiyati juda katta. *Salom, assalomu alaykum, vaalaykum assalom, xayr, ha, yo‘q, albatta, aha, xo‘p* singari so‘zlar nutqda ko‘p ishlatiladi.

So‘zlashuv nutqi o‘zbek tilshunosligida prof. B.O‘rinboyev tomonidan durustgina ishlangan. Bu nutq kitobiy nutqdan bir qadar farq qilib, *Asal, asal, barmog‘ingni tishlab olasan; Ish, faqat tugmachani bossang bas; Kechaday kecha; Boladay bola* kabi gap shakllari odatdagi hol hisoblanadi.

Kitobiy nutq uchun bog‘lovchisiz qo‘shma gaplar odatda xos emas, og‘zaki so‘zlashuv nutqi uchun esa, aksincha, xarakterlidir. So‘zlashuv nutqidagi sodda gaplar ko‘pincha fe’l bilan ifodalangan kesimning yo‘qligi bilan xarakterlanadi. Hatto ba’zan Shunday holatlar ham bo‘ladiki, bunday gaplarga fe’l-kesimni qo‘yib ham bo‘lmaydi. Masalan, *Biz siznikiga. Biz magazinga; Men, odatda ishga avtobusda, ishdan piyoda* kabi.

Grek tilidagi «sinonim» so‘zi «bir xil» degan ma’noni bildiradi va bu tuShuncha atrofida matnda mazmunan bir-biriga mos keladigan so‘z va iboralar, so‘z birikmalari va gap qurilmalari tarzida shakllanadigan til birlklari birlashadi.

Tilda variantlar va, yuqorida tilga olganimiz, dubletlar deb ataladigan so‘z guruhlari ham mavjudki, ko‘pchilik tilshunoslar ularni sinonimlardan farqlaydilar. Lingvistik jarayonlarning har birining o‘ziga xos xususiyatlari mavjudligi nuqtai nazaridan bu to‘g‘ri ham. Ammo qanchalik farqlanmasin, ular nutqdagi vazifasiga ko‘ra bir-birlariga yaqin hodisalardir, bir narsa va hodisaning turli sabablar bilan paydo bo‘lib qolgan tildagi ikki xil nomlanishidir.

Bir-biriga mos keladigan *lingvistika-tilShunosliq stilistika-uslubshunosliq orfoografiya-to‘g‘ri yozish, orfoepiya-to‘g‘ri talaffuz qilish* kabi holatlarni olaylik. Ularning birinchi qismi boshqa til elementi ekanligi ko‘rinib turibdi. Bu birliklarning qo‘llanishidagi bab-baravarlik faqat ma’lum muddatgina davom etishi mumkin. Vaqt o‘tishi bilan ularga bo‘lgan munosabat o‘zgaradi. Bu munosabat hyech bo‘limganda ularning qo‘llanish chastotasiga ta’sir qiladi.

Leksik nuqtai nazardan variantlar va dubletlarning mavjud bo‘lishi ijobiy hodisa sanalmasa ham uslubiy jihatdan ularga tildagi ortiqcha unsur sifatida qaralmaydi. Fikrni nozik ottenkalarda ifodalashga xizmat qilmagan taqdirda ham, hech bo‘limganda, ular so‘zlovchi va yozuvchini takrordan qutqaradi. Shuning o‘ziyoq nutqiy jarayon uchun kam ahamiyatli emas. Shuning uchun ularni ham tilimizdagи uslubiy resurslar deb qarashga to‘la asoslar bor.

Fonetik va grammatik shakllarda namoyon bo‘ladigan lingvistik variantlarni garchi uslubiy imkoniyatlari nihoyatda keng va rang-barang bo‘lgan sinonimlarga tenglashtirib bo‘lmasa ham ayrim matnlardagi uslubiy bo‘yoqdorligini hisobga olib, ularni bir guruhda qarash mumkin.

«Normadagi variantdorlik adabiy normaning turg‘unligiga qarama-qarshi tushunchadir. – deydi A.Boboyeva. – Barqarorlik adabiy norma uchun adabiy tilning o‘ziga xos funksiyasini o‘tashi uchun imkon beruvchi obyektiv zarur, ijobiy hodisa bo‘lsa-da, ikkinchi tomondan, barqarorlik tilni bir qolipga soluvchi, uning vositalarimizni cheklovchi va kambag‘allashtiruvchi, nutqni zerikarli qiluvchi, uslubiy xilmallikdan mahrum etuvchi salbiy omil bo‘lishi ham mumkin. Agarda mutlaq turg‘un bo‘lganida til vositalari ma’no ifodalash shakl va funksiyalariga ko‘ra qotib qolgan, qoliplangan hodisalar bo‘lar edi. Natijada, bir so‘z tilning butun tarixiy rivoji davomida faqat bir ma’no va shaklda qo‘llanib, tilda bir ma’no faqat bir usulda ifodalanan, barcha kishilar mutlaq bir xil gapirib, bir xil yozar edilar.

Variantdorlik nutqda erkin va maqsadga muvofiq tanlash imkoniyati bo‘lmasa adabiy til o‘zining muhim badiiy estetik funksiyasini, ta’sirchanlik, ifodalilik tomonlarini ta’minlay olmas edi. Inson nutqi

hissiz, o'lik qoliplar, qaytariqlardan iborat bo'lib qolar edi». (Adabiy norma va nutq madaniyati. – T., “Fan”, 1983, 63 – 65-betlar).

Variantdorlikni faqatgina leksik variantlar va dubletlar doirasida cheklash to'g'ri bo'lmaydi. U tilning barcha qatlamlaridagi sinonimik birliklarga ham daxldor. Faqat Shunday qamrovdagina yuqoridagi mulohazalarni atroflicha tushunishimiz mumkin bo'ladi.

Uslubiyat haqida gap ketar ekan, uning o'ta muhim unsuri hisoblanadigan sinonimlar va variantlarning o'zaro umumiy va farqli tomonlarini ajratish ham maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ular o'rtasidagi farqlarni L.G.Barlas quyidagicha izohlaydi: variantlilik bir xil, sinonimiya har xil til birliklariga xos xususiyat. Variantlar deyilganda, shakliy jihatdan biroz farq qiladigan bir til birligining turli ko'rinishlari tuShuniladi, Ular bir so'z, bir so'z shakli yoki qurilishini tashkil etgani uchun ham leksik va grammatik ma'nolarda farqlar bo'lmasligi kerak. Sinonimlar esa ma'nolari bir-birlariga yaqin bo'lgan turli so'zlar, so'z shakllari, qurilmalardir.

Sinonimlar tasnifi ham uning tadqiqotchilari diqqat-e'tiborida bo'lib kelgan. Sh.Rahmato'llayev bu hodisaning til qatlamlaridamavjudligidan kelib chiqib, ularni dastlab *lug'aviy va grammatic sinonimiyaga* ajratadi. Yana o'z navbatida *lug'aviy* sinonimiyanı *leksiq frazeologik va leksik-frazeologik* turlarga bo'ladi. Ma'no qirralarining farqlanishiga ko'ra esa ularning *ma'no sinonimlari* (ideografik sinonimlar), *uslubiy sinonimlar* va *nutqiy sinonimlar* singari turlarini sanab o'tadi.

Sinonimlarni o'rganish va tushunishni osonlashtiradigan bu kabi tasniflar orasida I.B.Golub tasnifi e'tiborga loyiq. Uning fikricha, ma'no ottenkalari bilan farqlanuvchi sinonimlar *semantik sinonimlar*, bir xil ma'noga ega bo'lib, uslubiy bo'yoqdorligi bilan ajralib turuvchi sinonimlar *uslubiy sinonimlar* deyiladi. Uslubiy sinonimlarga turli vazifaviy uslublarga taalluqli bo'lgan hamda bir vazifaviy uslubga tegishli bo'lib, turli emosional-ekspressiv ottenkalari bilan farqlanadigan sinonimlar kiradi. Ham ma'nolari, ham uslubiy bo'yog'i bilan farqlanadigan sinonimlar esa semantik-uslubiy sinonimlar hisoblanadi.

Sinonimlar tasnifi haqida Z.I.Xovanskaya quyidagilarni yozadi: «...*lug'aviy sinonimlar* – bir so'z turkumiga tegishli bo'lgan, o'z ma'nosida jins va tur alomatlarini saqlaydigan, mavhumlikning bir xil sathiga aloqador bo'lgan va denotativ yoki ma'noning uslubiy komponentlari bilan farq qiladigan til birligidir.

Uslubiy tadqiqot uchun shu narsa favqulodda muhimki, sinonimik munosabatlar faqatgina til tizimida mavjud bo'lmasdan, balki u ham til birliklarining uslubiy tarmoqlanishida ishtirot etadigan, ham muomala jarayonida uslubiy vazifalarni bajaradigan barcha til sathlari birliklari hisobiga yaratiladigan matnda ham paydo bo'ladi. Bu xildagi sinonimlar *matniy sinonimlar* deyiladi».

Nazorat savollari:

1. Uslub tushunchasini izohlab bering.
2. Nutq uslublari, ya'ni vazifaviy uslublar deganda nimani tushunasiz?
3. O'zbek tilida vazifaviy uslublarning qanday ko'rinishlari mavjud?
4. Nutq madaniyatining uslublarga yoki aksincha uslublarning nutq madaniyatiga ta'siri bormi?

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Imamova T., Tuxvato'llina L. Ish qog'ozlari qanday yoziladi? -Toshkent, 1992.

2. Tojiev Yo., Hasanova N., Tojimatov Q., Yo'ldosheva O. O'zbek nutqi madaniyati va uslubiyat asoslari. -Toshkent, 1994.
3. Mahmudov N., Rafiev A., Yo'ldoshev I. Davlat tilida ish yuritish (o'quv qo'llanma) .-Toshkent, 2004.
4. Mahmudov N., Rafiev A., Yo'ldoshev I. Davlat tilida ish yuritish (darslik) .-Toshkent, 2006.
5. Mukarramov M. Hozirgi o'zbek adabiy tilining ilmiy stili. – T., “Fan” 1984.
6. Qurbanov T.I. Hozirgi o'zbek adabiy tilining publisistik uslubi. ND. T., 1987.

1. “Keys-stadi” metodi

«Keys-stadi» - inglizcha so'z bo'lib, («case» – aniq vaziyat, hodisa, «stadi» – o'rganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni o'rganish, tahlil qilish asosida o'qitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazko'r metod dastlab 1921 yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini o'rganishda foydalanish tartibida qo'llanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqeа-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari o'z ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim (Who), Qachon (When), Qaerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday/ Qanaqa (How), Nima-natija (What).

Ushbu matnning ham qaysi uslubga tegishli ekanligini aniqlang va uning o'ziga xos til jihatlarini ko'rsatib bering:

Prezidentimiz tomonidan 2000 yilning «Sog'lom avlod yili» deb e'lon qilinishi bu sohada amalga oshirilishi lozim bo'lgan tadbirlarni yanada kengaytirdi. Joylarda mana Shu masala yuzasidan turli xil tadbirlar o'tkazilmoqda. Maqsad - onalik va bolalikni muhofaza etish, sog'lom avlodni tarbiyalash, oila va nikohni har tomonlama mustahkamlashdan iboratdir. Lekin Shunga qaramasdan, ayrim paytlarda yosh qizlarni hali balog'at yoshiga yetmasdan turmushga uzatish hollari sodir etilayapti. Shu sababli tuman hokimligi bu masalada joylarda turli xil yig'ilishlarni o'tkazmoqda, Maqsad yuqorida aytib o'tilgan salbiy ko'rinishlarning oldini olishdan iboratdir. («Oqdaryo ovozi» gazetasidan).

Glossariy

rasmiy uslub	jamiyatdagi ijtimoiy-huquqiy munosabatlar, davlat va davlatlararo rasmiy, siyosiy-iqtisodiy, madaniy aloqalar uchun xizmat qiluvchi uslub.
ilmiy uslub	ilmiy asarlar uslubidir.
badiiy uslub	til materialini qamrab olish imqoniyatining kengligi, umumxalq tilida mavjud bo'lgan barcha lingvistik birliklarning, Shu bilan birga, boshqa vazifaviy uslublarga xos bo'lgan elementlarning ham ishlatilaverishi va ularning muhim bir vazifaga – badiiy-estetik vazifani bajarishga xizmat qilish.
so'zlashuv uslubi	kishilarning kundalik rasmiy-norasmiy, erkin muomalalari doirasida til birliklarining o'ziga xos tarzda amal qilishidir.